

КОЛАБОРАЦІОНІЗМ У РОКИ НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ У СУЧАСНОМУ ВІТЧИЗНЯНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Уракін Максим Геннадійович

аспірант,

Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Київ

e-mail: maksim.urakin@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0008-8911-611X>

***Анотація.** У статті на основі аналізу сучасних наукових праць з історії Другої світової війни як загалом, так і німецько-радянської зокрема, висвітлюються стан та сучасні підходи до розуміння істориками питання колабораціонізму у роки Другої світової війни, окремо представлено матеріали присвячені питанням колабораціонізму на території окупованих нацистами українських земель. Визначено відмінності у підходах до питання співпраці та зради між представниками російсько-радянської та української історіографії. Історія колабораціонізму в роки нацистської окупації в цілому в Європі та в Україні до останнього часу залишається актуальною для дослідження як вітчизняними, так і закордонними істориками. Складність вивчення теми полягає в її політизованості, дискусійності в підходах до розуміння термінології, багатоаспектності проблеми. В дослідженнях присвячених колабораціонізму складно поєднуються його політична, юридична, моральна, культурно-релігійна та особистісно-ціннісна складова. Тому виходили публікації різні за напрямками, наповненням та ідеологічними оцінками. Тривалий час в історіографії формувались демократичний – західний та цензурований – радянський підходи. Таку ситуацію зумовлювали кілька причин. По-перше, упередженість і тенденційність, яка пронизувала роботи радянських, а згодом і російських істориків. Априорі публікації мали, визначені компартійним режимом, політичні штампи, особливі підходи до формування понятійного апарату, а висновки авторів містили заздалегідь підготовлені оцінки, як самого явища, так і його окремих складових. По-друге, вивчення питання гальмувалось обмеженістю джерельної бази, закритістю архівів, тенденційністю спогадів учасників подій. По-третє, опрацювання теми ускладнювала її заполітизованість, зумовлена використанням напрацювань істориків політиками з власною метою.*

***Ключові слова:** колабораціонізм, Україна, історіографія, німецько-радянська війна, Друга світова війна.*

Постановка проблеми. В умовах російсько-української війни значна частина населення України опинилась на окупованих російською федерацією територіях. Перед ними постало питання виживання в складних умовах окупації. Виживання передбачає певні дії, які направлені на пошук засобів до існування, збереження власного майна та й загалом життя. Дилемою для багатьох людей є і вироблення певної моделі поведінки у стосунках з окупаційною адміністрацією. Який варіант поведінки вибрати? У певних моментах співпрацювати, чи повністю уникати взаємодії, або стати колаборантом? Вибір загалом залежить від моральності людини та її внутрішніх переконань. У подібній до сучасної ситуації опинились в 1941 році і жителі Української РСР, які опинились в умовах нацистської окупації. Їх історії виживання, співпраці і колабораціонізму стали для істориків, соціологів, психологів

предметом наукових досліджень. За час від закінчення Другої світової війни напрацьована значна історіографічна традиція, як вітчизняна, так і іноземна. Особливо актуальним у нас час є розуміння підходів до питання колабораціонізму і у працях сучасних російських істориків.

Метою статті є систематизація та аналіз наукових праць, що присвячені історії колабораціонізму в роки німецько-радянської війни на окупованих нацистами українських землях, визначення відмінностей у підходах до питання співпраці та зради між представниками російсько-радянської та української історіографії.

Виклад основного матеріалу. Історіографічні аспекти окремих напрямів співпраці та проявів колабораціонізму в роки Другої світової війни певною мірою висвітлювались у відповідних наукових публікаціях як вітчизняних, так і іноземних авторів. Однак, на сучасному етапі є нагальною потреба переосмислити історіографічну традицію дослідження колабораціонізму в роки німецько-радянської війни у вітчизняній та російсько-радянській історичній традиції.

Історія колабораціонізму (співпраці) населення окупованих нацистами територій України до останнього часу залишалась заідеологізованою і, особливо в радянську добу, піддавалась жорсткій державній цензурі. Перші публікації, які стосувалися питань співпраці радянських громадян з нацистським окупаційним режимом, з'явилися майже одразу після відновлення радянської влади на території Української СРР [Буденная, 1969].

Для праць радянського періоду характерним є заниження даних, що стосувалися кількості радянських людей, які погодились на співпрацю з нацистами та наголошення на тому, що причинами колабораціонізму є зрада за продовольчий пайок та особисті преференції. Крім того наголошувалось на тому, що до співпраці з нацистами долучались українські буржуазні націоналісти, колишні злочинці та представники «колишніх» соціальних верхів [Василевич, 1973; Даниленко, 1972]. Вони свідомо виступили проти радянської влади та пішли на співпрацю з ворогами людства. Жодного слова про їх психологічний стан, про співпрацю, як можливість вижити в умовах окупації в радянській літературі не можливо було знайти. Вивчення соціально-економічних, побутових проявів співпраці з окупантами дослідники радянської доби уникали. Це йшло в розріз з прийнятою на вищому партійному рівні ідеологією про *«всеохоплюючий патріотизм та загальну участь у боротьбі з німецьким фашизмом радянського народу»*.

Значні зміни в підходах до висвітлення питання колабораціонізму в роки німецько-радянської війни почали відбуватися в період перебудови та гласності другої половини 1980-х рр. Поступово, крок за кроком, представники історичної науки на основі нововідкритих архівів переосмислювали розуміння сутності колабораціонізму в окупованій нацистами Україні [Омельчук, 1995]. Однак цей процес відбувався досить повільно.

Перегляд підходу до колабораціонізму в добу незалежності (пострадянський період) проходив в межах витравлення радянськості із свідомості українців. Розуміння колабораційної діяльності через призму бачення в ній зради комунізму та СРСР, це був суто радянський підхід. Це підхід переможця у війні. Підхід нав'язаний компартійними органами своєму населенню, як єдино правильний. Підхід, який обезличував українців, перетворюючи їх на частину радянсько-«русского» народу-переможця. І таким чином, позбавляв українців можливості

вибору варіанту поведінки в умовах окупації. Населенню Української СРР залишалась тільки одна, єдино правильна модель поведінки – героїська боротьба з ворогом. Можливо для росіян таке розуміння колабораціонізму залишалось дійсно найбільш зрозумілим імперським підходом до німецько-радянської війни та її наслідків. Але для українців, які в СРСР вбачали окупаційну владу, ні. Тому і ломка старого радянського бачення «зради», «співпраці» та «пособництва» в Україні проходило доволі повільно. Про це свідчить, навіть опублікована в 1999 р. монографія завідуючого відділом історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України НАН України М.В. Коваль. [Коваль, 1999] Описуючи формування нацистами органів місцевого самоуправління, дослідник використовує радянські ідеологічні штампи: «покидьки, зрадники, нелюди, німецькі прислужники, так звана українська допоміжна поліція» *«Про таких у народі вмиль з'явилася влучна приказка: "Підібрав собі німчура всіх отих старшин: той п'янюга, той бандюга – на один усі аршин"»* [Коваль, 1999, с. 126-127].

М.В. Коваль вказує і на факт того, що до колабораціонізму українців підштовхувала політика багатьох представників партійно-радянських органів, беззаконня, особливо на виконавському рівні. Вказується і на фактах співпраці колишніх комуністів з окупантами. Саме прояви колабораціонізму дозволили нацистам реалізовувати власну політику пограбування України та її народу.

В іншій своїй роботі М.В. Коваль, аналізуючи причини співпраці населення окупованих територій Української РСР, наголошує на тому, що на зміну орієнтації основної маси людей мали вплив військові невдачі і поразки Червоної армії на початку війни. Крім того значна частина людей *«вбачали у приході німців порятунк від більшовиків»*. Автор наголошує на тому, що реальна обстановка на окупованій нацистами території України ілюструвала крах радянської пропагандистської машини. Лозунги, які друкувались в пресі, оголошувались на мітингах та зборах, озвучувались по радіо, виявились тільки пропагандистськими кліше. Єдність радянських людей навколо комуністичної партії була лише в пропагандистській риторичі. Навіть партійно-радянські функціонери, які опинились на окупованій території давали підписку про відмову від боротьби з окупантом та ставали до роботи в окупаційній адміністрації [Коваль, 1995, с. 128-129]. М.В. Коваль зазначає, що колабораціонізм на боці ворога, в умовах суспільного катаклізму, був частиною внутрішньої, громадянської війни, що набула, відкритої форми [Коваль, 1995, с. 131].

Інше бачення колабораціонізму українців у Я. Грицака. Дослідник наголошує на тому, що українці вимушені були йти на співпрацю з нацистами для забезпечення власного виживання в умовах окупації. Самі керівники рейху не прагнули зробити ставку на місцеву українську адміністрацію та допомогли поліцію. Створена на окупованих територіях управлінська система, для окупанта, тимчасове явище, яке немає самостійності у прийнятті рішень [Грицак, 1996, с. 169, 171].

У роботах іншого дослідника історії України в роки Другої світової війни О.В. Потильчак окремі матеріали присвячені і питанню економічного колабораціонізму [Кучер, 2011; Потильчак, 1997; Потильчак, 1999]. Зокрема, аналізуючи причини колабораціонізму в економічній сфері часів німецько-фашистської окупації України, дослідник наголошує на тому, що він став вагомою стороною життя українського суспільства в 1941-1944 рр. і був спричинений цілою

низкою чинників і факторів. А саме, поширенням серед населення на початку німецько-радянської війни невдоволенням політикою радянської влади; репресіями передвоєнного часу; масованою нацистською пропагандою; національними прагненнями частини свідомих українців які сподівались опершись на військову силу рейху збудувати власну державу, а також в поширеності серед населення України уявлення про справедливість, пунктуальність та раціональність німецької нації [Потильчак, 1997, с. 23].

Окремий напрям досліджень з історії колабораціонізму складають публікації з проблем військової співпраці з окупантом. І. Дерейко, аналізуючи участь українців і представників інших національностей у організованих нацистами мілітарно-поліційних формувань, наголошує на їх неоднорідності національного складу та наявності міжнаціональних суперечностей. Для дослідника колабораціонізм – це добровільна, досить часто вимушена співпраця з окупантом [Дерейко, 2012].

Інший дослідник мілітарної складової колабораціонізму А.В. Боляновський, зосередив свою увагу на німецькій політиці щодо залучення місцевого населення окупованих радянських територій до власних військових формувань у 1941-1945 рр. Дослідник доводить, що однією з причин співпраці населення з нацистами у військовій сфері стала незавершеність громадянського конфлікту на території СРСР від часів революції 1917 р. Узурпація влади більшовиками упродовж міжвоєнної доби підживлювала громадський конфлікт між прибічниками і ворогами більшовицького режиму. Автор наголошує на тому, що у середині 1941 р. на території СРСР, яку окупували німецькі війська, антибільшовицькі настрої спалахнули з новою силою, і їх політичні і військові діячі Рейху різних рівнів намагалися використати для перемоги у війні [Боляновський, 2013, с. 781].

Дослідниця історії організації нацистами на території України інформаційного простору, ведення пропаганди та контрпропаганди О.А. Салата, у своїх публікаціях розглянула і питання залучення нацистами до діяльності засобів масової інформації місцевої інтелігенції [Салата, 2010]. *«Кадровий склад для редакцій газет добирався з числа української інтелігенції, – зазначає дослідниця, – переважна частина якої залишилась на окупованій території з вірою у можливість створити й розбудувати нову власну державу»* [Салата, 2015, с. 190]. Отже, це був свідомий крок зі сторони патріотичної частини української еліти. Вона робить висновок, що українська інтелігенція, не зважаючи на тимчасову окупацію німецькою армією території України, іноді співпрацювала з «новою» владою, з метою продовження своєї мистецької та наукової діяльності та збереження національної культури та традицій [Салата, 2015, с. 189].

А. Іваненко, яка опрацювала значний масив документів галузевих архівів СБУ, досліджуючи питання співпраці з нацистами в галузі юстиції, наголошує на тому, що значна частина колишніх суддів і працівників органів юстиції царських часів погодились на роботу судьями, адвокатами та нотаріусами. «Колишні» спеціалісти в радянський період, або були усунуті від роботи в радянській системі, або обіймали другорядні посади юристконсультів у різноманітних радянських установах, що не відповідало їх кваліфікації. [Іваненко, 2019, с.104] На її думку, у кожного шлях до співпраці з ворогом був складним і неоднозначним. Вибір людей пришвидшували горе та втрати, яке отримувала людина від радянського режиму [Іваненко, 2020, с. 372].

Окремий блок публікацій складають дослідження присвячені проблемі діяльності репресивно-каральних радянських органів у питання притягнення до відповідальності та переслідування «зрадників Батьківщини», «пособників окупантів». Більшість науковців наголошують на тому, що при розгляді даної категорії справ слідчі та судді застосовували до колаборантів політико-правові штампи та заздалегідь підготовлені вирок. Справи розглядалися за спрощеною процедурою. Свідчення підганялись під підготовлений вирок [Вронська, 2002; Вронська, 1997; Нікольський, 2003; Нікольський, 2003; Сергійчук, 2001; Стецкевич, 2005].

В. Шайкан наголошує на тому, що радянське керівництво справедливо карало військових злочинців та колаборантів, але, разом з тим, існував *«звинувачувальний ухил у діяльності радянських репресивних інституцій – незаперечний факт, адже в поле репресій потрапила значна кількість безвинних людей, долі яких скалічили.»* [Шайкан, 2012, с. 227] Посадові особи не враховували морально-психологічний та фізичний стан людини, яка опинилась в окупації. *«Колабораціоналізм, – робить висновок В. Шайкан, – це результат не лише злочинів жорстокого гітлерівського режиму, а й сталінського»* [Шайкан, 2012, с. 227].

У 2010 році побачила світ монографія В.С. Орлянського та О.С. Тедєєва, яка розкриває особливості діяльності місцевих органів управління на Запоріжжі в період німецької окупації. В першому розділі роботи автори намагалися розкрити питання української колаборації у роки Другої світової війни. В розділі вказуються причини колабораціонізму. Зокрема, наголошується на тому, що однією з головних причин, які спонукали місцеве населення до співпраці з окупантом була власно образа на державну владу та її довоєнну політику та дії на початку радянсько-німецької війни [Орлянський, 2010, с. 7-8].

Можна погодитись з молодим львівським дослідником Андрієм Усачем, який у публікації *«Місцеві колаборанти та Голокост в Україні: перспективи і виклики дослідження»* наголошував, що проблему колабораціонізму в окупованій нацистами Україні не можна розглядати без звернення до попереднього життя кожної окремої людини, навіть не групи людей, у їх підрадянській дійсності. Сформовані в радянську довоєнну добу поведінкові моделі, використовувались людьми і в умовах окупації. Модель поведінки, модель життя змінювалась в залежності від ситуації. В умовах підкупаційної дійсності одна і та ж людина, могла *«почергово бути спостерігачем, потім рятівником, потім винуватцем, потім жертвою і навпаки»* [Усач, 2018, с. 45]. Дослідник стверджує, що колабораціонізм не можна розглядати, як автоматичну участь у Голокості. Колаборанти були і рятівниками євреїв, навіть отримували звання Праведників народів світу [Усач, 2018, с. 46]. Саме поведінковий аспект, на нашу думку, є одним із визначальних моментів життя в окупації та долучення до співпраці з новою владою.

Про питання економічної, військово-політичної співпраці населення з німецькими окупантами, зокрема, і питання добровільного виїзду на роботу в Німеччину, участі у мілітарно-поліційних формуваннях писав завідувач відділу історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України О. Лисенко [Лисенко, 2002]. Він наголошував на тому, що *«по лінії відомства Заукеля Батьківщину залишило чимало добровольців, які потрапили в чари німецької пропаганди про райські умови й побутування у цивілізованій Німеччині. Та швидко*

вичерпавши кредит довіри, нацисти вдалися до примусових наборів» [Лисенко, 2002, с. 26].

Подібні думки висловлюють у своїх дослідженнях з питання примусового вивезення на роботу до Німеччини українських остарбайтерів і С.Д. Гальчак та Т. Пастушенко [Гальчак, 2003; Пастушенко, 2009]. Дослідники наголошують на тому, що поставлені в важке економічне становище та піддавшись впливові нацистської пропаганди місцеві жителі на початок 1942 р. добровільно погодились на виїзд на роботу до Німеччини. Короткий період добровільного виїзду до Німеччини тривав лише кілька місяців на початку 1942 р. Згодом його змінили облави, арешти та примусові депортації [Пастушенко, 2009, с. 46].

Уманський дослідник В.В. Гордієнко у статті «Відновлення діяльності православної церкви в Україні в період окупації 1941-1944 рр.» розглянув питання релігійно-церковного відродження в окупованій Україні. Він наголошує на тому, що політика «релігійної свободи» проводилась нацистами тільки в перший період окупації під гаслом «захисту християнської культури, віри та церкви від більшовизму. Релігійний фактор використовувався з метою контрпропаганди, виявлення осіб готових, через свої релігійні переконання, співпрацювати з новим режимом. Крім того в Україну не допускались священники пов'язані з націоналістичним підпіллям. Автор наводить приклади агітації нових священників за знищення комуністів, євреїв і партизан [Гордієнко, 2015, с. 53-54].

Про відродження релігійного життя в період німецької окупації пише і А.І. Петрова. Вона наголошує на повній залежності православних та римокатолицьких священників від німецької влади. Окупанти жорстко контролювали духовне життя в Україні. Священники обов'язково повинні були проходити перевірку на лояльність та отримувати дозвіл на відправу церковної служби та релігійних обрядів. [Петрова, 2010, с. 80]

В останнє десятиліття вітчизняні історики звернули увагу на дослідження сексуальних стосунків українських жінок у період німецької окупації. Про цю сторону життя жінок в окупації пишуть О. Стяжкіна, В. Гінда, А. Скоробагатов [Гінда, 2013; Скоробагатов, 2006; Стяжкіна, 2013]. Зокрема, у статті В. Гінди йде мова про жінок, які спали в окупацію з німецькими солдатами намагаючись у такій спосіб вижити. Дослідник вважає жінок, які потрапили у відповідну ситуацію, жертвами, які отримали значну психологічну травму і потребують реабілітації [Гінда, 2013].

Для російської історіографії питання колабораціонізму є питанням політичним. Російські історики продовжують радянські тези про «зрадників» інтересів радянської держави, «пособників нацистських виродеків». Всі хто йшов на співпрацю з окупантом є ворогами-зрадниками, які діяли проти власного народу та Батьківщини. Це трактування колабораціонізму дозволяло компартійній владі у післявоєнну добу створити концепцію потенційного зрадництва всіх хто опинився на окупованій території, переклавши на них власні прорахунки і поразки. Ці радянські ідеї прислужились і сучасним російським історикам. Вони пишуть про «народи-зрадники», серед них особливо виділяють українців. Окремо виписується портрет колаборанта-зрадника «українсько-німецького буржуазного націоналіста, пособника фашистів. Зрештою, якщо радянська історіографія і наголошувала на чомусь національному, то це були «національні вороги»» [Гриневиц, 2005].

На думку Ю. Ніколайця, в сучасній Росії питання колабораціонізму під час німецько-радянської війни є дуже болісним і не вписується у сучасну модель війни та комплекс міфів та міфологізованих оцінок, пов'язаних як із глорифікацією участі росіян у війні, так і з загальною оцінкою ефективності радянської національної політики напередодні та у роки війни. Російські дослідники не визнають існування «третьої сили», яка не підтримувала жодну із двох ворогуючих сторін. Всі хто виступав проти радянської влади, згідно тез сучасних російських істориків, є зрадниками Батьківщини, пособниками фашистів. *«Крім того, - зазначає дослідник, - масштабність дій «третьої сили» виступає її вагомим аргументом на противагу твердженню про те, що всі народи СРСР, незважаючи на передвоєнні репресії, Голодомор, русифікацію, згуртувалися у роки війни навколо радянського керівництва»* [Ніколаєць, 2017, с. 326].

Висновки. Історія колабораціонізму в роки нацистської окупації в цілому в Європі та в Україні до останнього часу залишається актуальною для дослідження як вітчизняними, так і закордонними істориками. Складність вивчення теми полягає в її політизованості, дискусійності в підходах до розуміння термінології, багатоаспектності проблеми. В дослідженнях присвячених колабораціонізму складно поєднуються його політична, юридична, моральна, культурно-релігійна та особистісно-ціннісна складова. Тому виходили публікації різні за напрямками, наповненням та ідеологічними оцінками. Тривалий час в історіографії формувались демократичний – західний та цензурований – радянський підходи. Таку ситуацію зумовлювали кілька причин. По-перше, упередженість і тенденційність, яка пронизувала роботи радянських, а згодом і російських істориків. Апріорі публікації мали, визначені компартійним режимом, політичні штампи, особливі підходи до формування понятійного апарату, а висновки авторів містили заздалегідь підготовлені оцінки, як самого явища, так і його окремих складових. По-друге, вивчення питання гальмувалось обмеженістю джерельної бази, закритістю архівів, тенденційністю спогадів учасників подій. По-третє, опрацювання теми ускладнювала її заполітизованість, зумовлена використанням напрацювань істориків політиками з власною метою. Тема колабораціонізму в роки німецько-радянської війни завжди викликала жваве громадське обговорення та суспільний резонанс.

Список використаних джерел та літератури

- Боляновський А.В., 2013. *Іноземні військові формування у Збройних силах Німеччини (1939-1945 рр.)*. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 880 с.
- Буденная Л.Г., 1969. *Комсомол в подпольной партизанской борьбе против немецко-фашистских захватчиков. Июнь 1941-1944 гг. (На материалах Винницкой, Житомирской и Хмельницкой обл.)*: дис. ... канд. ист. наук. Київ, 263 с.
- Василевич Б., 1973. Колаборанти / Про злочинну діяльність українських буржуазних націоналістів на окупованих територіях західних областей України 1942-1944 рр. *Жовтень*. №4. С. 108-112.
- Вронська Т.В., 2002. До питання про мораль воєнного часу. *Сторінки воєнної історії України*. Вип. 6. С. 191-193.
- Вронська Т.В., 1997. Режимно-обмежувальні заходи органів влади на визволеній території України під час Великої Вітчизняної війни та в перші повоєнні роки. *Сторінки воєнної історії України*. Вип. 1. С. 125-143.
- Гальчак С.Д., 2003. *«Східні робітники» з Поділля у Третьюму райху: депортація, нацистська каторга, опір поневоловачам*. Вінниця, 344 с.

- Гінда В., 2013. Жіноче тіло як один з ресурсів виживання на окупованих нацистами територіях [Електронний ресурс]: <http://www.historians.in.ua/index.php/zabuti-zertvy-viyny/979-volodymyr-hinda-zhinoche-tilo-iaak-odyn-iz-resursiv-vyzhyvannia-na-okupovanykh-natsystamyterytoriakh>
- Гордієнко В.В., 2015 Відновлення діяльності православної церкви в Україні в період окупації 1941-1944 рр. *Гілея*. Вип. 92 С. 52-56.
- Гриневич В., 2005. Міт війни та війна мітів. *Критика*. https://shron1.chtyvo.org.ua/Hrynevych_Vladyslav/Mit_viiny_ta_viina_mitiv.pdf
- Грицак Я.Й., 1996. *Нарис історії України: формування модерної нації XIX-XX ст.* Київ: Генеза.
- Даниленко С.Т., 1972. *Дорогою ганьби та зради*. Київ.
- Дерейко І., 2012. *Місцеві формування німецької армії та поліції у Райхскомісаріаті «Україна» (1941–1944 роки)*. Київ.
- Іваненко А., 2019. До питання кадрового забезпечення роботи юридичних установ рейхскомісаріату «Україна» та військової зони окупації (1941-1944 рр.). *Військово-історичний меридіан*. №4(26) С. 96-105.
- Іваненко А.О., 2020. *Місцеві судові установи, адвокатура та нотаріат у системі окупаційного апарату влади Райхскомісаріату «Україна» та військової зони окупації (1941-1944 рр.): соціально-правові виміри: монографія*. Чернівці: ПАТ «ПБК Десна», 486 с.
- Коваль М.В., 1999. *Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945 рр.)*. Київ: Альтернативи, 336 с.
- Коваль М.В., 1995. *Україна: 1939-1945. Маловідомі і непрочитані сторінки історії*. Київ: Вища школа, 194 с.
- Кучер В.І., Потильчак О.В., 2011. *Україна 1941-1944: трагедія народу за фасадом Священної війни: монографія*. Київ – Біла Церква: Білоцерківдрук, 368 с.
- Лисенко О., 2002. Депортації періоду Другої світової війни: історія і сучасність. *«Міжнаціональна злагода: спільне минуле – спільне майбутнє (проблеми вшанування пам'яті жертв трагедії етносів України)»*. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 18 січня 2002 р. Київ: Інформаційний сервіс, С. 23-30.
- Муковський І.Т., Лисенко О.С., 1996. *Звитяга і жертвовність: Українці на фронтах другої світової війни*. Київ: Книга Пам'яті України, 568 с.
- Ніколаєць Ю.О., 2017. Національні меншини України у роки Другої світової війни у контексті етнополітичних практик воюючих сторін: науковий дискурс. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. Випуск 5-6(91-92). С. 321-368.
- Нікольський В., 2003. Статистика соціального складу репресованих радянськими органами державної безпеки у 1943-1957 рр.. (За документами архіву СБ України). *З архівів ВУЧЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. №1. С. 103-129.
- Нікольський В.М., 2003. *Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.)*. Історико-статистичне дослідження: Монографія. Донецьк, 624 с.
- Омельчук Д.В., 1995. Колабораціонізм в Україні (1941-1944 рр.). *Матеріали міжнародної наукової конференції «50-річчя перемоги над фашизмом: наслідки та уроки», 4-5 травня 1995 р. Частина I*. Київ: УДПУ, С. 1986-1988.
- Орлянський В.С., Тедеев О.С., 2009. *Місцеві органи управління в період німецької окупації на Запоріжжі (1941-1943 рр.): Монографія*. Київ: Центра учбової літератури, 322 с.
- Пастушенко Т., 2009. *Остарбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942-1953)*. Монографія. Київ.
- Петрова А.І., 2010. Характерні риси та особливості окупаційного режиму в рейхскомісаріаті «Україна» (на матеріалах Хмельницької та Вінницької областей). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Вип. XVII. Серія: Історія: Збірник наукових праць. Вінниця, С. 75-82.
- Потильчак О.В., 1997. *Економічний колабораціонізм в Україні в роки нацистської окупації (1941-1944): причини і прояви*. Київ: УДПУ ім. М.П. Драгоманова, 29 с.
- Потильчак О.В., 1999. *Експлуатація трудових ресурсів України гітлерівською Німеччиною у роки окупації*. Дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. Київ НПУ ім. М.П. Драгоманова, 205 с.

Салата О.А., 2015. Творчість української інтелігенції на сторінках окупованої періодики 1941-1942 роках. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Вип. 43. С. 188-197.

Салата О.О., 2015. *Формування німецького інформаційного простору в Рейхскомісаріаті «Україна» та в зоні військової адміністрації (червень 1941 р. - 1944 р.)*: автореф. дис. ... д-ра іст. наук.. Донецьк.

Сергійчук В., 2001. Боротьба за волю, а не коляборація. (Закінчення). *Визвольний шлях*. Кн. 4. квітень. С. 43-57.

Сергійчук В., 2001. Боротьба за волю, а не коляборація. (Ч.1). *Визвольний шлях*. Кн. 3. Березень. С. 49-62.

Склярченко Є., 1995. «Підсумкова доповідь про бойову й агентурно-оперативну роботу 4-го управління НКДБ УРСР в 1941-1945 рр. З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. №1/2. С. 15-27.

Скоробагатів А., 2006. *Харків у часи німецької окупації (1941-1943)*. Харків, 376 с.

Стецькевич В., 2005. «Каратимуть за те, що народ був під німцями і мусив якось жити». *Дзеркало тижня*. №23. 18 червня.

Стяжкіна О., 2013. *В радянській провінції: освоєння (від) мови*. Донецьк, 295 с.

Усач А., 2018. Місцеві колаборанти та Голокост в Україні: перспективи і виклики дослідження. «Українське суспільство і пам'ять про Голокост: наукові та освітні аспекти» (Вибрані доповіді IX і X круглих столів до Міжнародного дня пам'яті жертв Голокосту). Київ: Український центр вивчення історії Голокосту; КВІЦ, С. 41-49.

Шайкан В., 2012. Репресивно-каральні дії радянської влади проти колаборантів в роки Великої вітчизняної війни. *Сторінки воєнної історії України*. №15. С. 217-229.

References

Bolianovskiy A.V., 2013. *Inozemni viiskovi formuvannia u Zbroinykh sylakh Nimechchyny (1939-1945 rr.)*. Lviv: Vyd-vo Lvivskoi politekhniki, 880 s. [in Ukrainian].

Budennaia L.H., 1969. *Komsomol v podpolnoi partyzanskoj borbe protiv nemetsko-fashystykykh zakhvatchykov. Yiin 1941-1944 hh. (Na materiyalakh Vynnytskoi, Zhytomyrskoi y Khmelnytskoi obl.): dys. ... kand. yst. nauk*. Kyiv, 263 s. [in Russian].

Danylenko S.T., 1972. *Dorohoju hanby ta zrady*. Kyiv. [in Ukrainian].

Dereiko I., 2012. *Mistsevi formuvannia nimetskoj armii ta polityky u Raikhskomisariati «Ukraina» (1941–1944 roky)*. Kyiv. [in Ukrainian].

Halchak S.D., 2003. «Skhidni robitnyky» z Podillia u Tretomu raikhu: deportatsiia, natsytska katorha, opir ponevoliuвачam. Vinnytsia, 344 s. [in Ukrainian].

Hinda V., 2013. Zhinoche tilo yak odyin z resursiv vyzhyvannia na okupovanykh natsystamy terytoriiakh [Elektronnyi resurs]: <http://www.historians.in.ua/index.php/zabuti-zertvy-viyny/979-volodymyr-hinda-zhinoche-tilo-iak-odyin-iz-resursiv-vyzhyvannia-na-okupovanykh-natsystamyterytoryiakh/> [in Ukrainian].

Hordiienko V.V., 2015. Vidnovlennia diialnosti pravoslavnoi tserkvy v Ukraini v period okupatsii 1941-1944 rr. *Hileia*. Vyp. 92 S. 52-56. [in Ukrainian].

Hrynevych V., 2005. Mit viiny ta viina mitiv. Krytyka. [Elektronnyi resurs]: https://shron1.chtyvo.org.ua/Hrynevych_Vladyslav/Mit_viiny_ta_viina_mitiv.pdf [in Ukrainian].

Hrytsak Ya.I., 1996. *Narys istorii Ukrainy: formuvannia modernoi natsii XIX-XX st.* Kyiv: Heneza. [in Ukrainian].

Ivanenko A., 2019. Do pytannia kadrovoho zabezpechennia roboty yurydychnykh ustanov reikhskomisariatu «Ukraina» ta viiskovoi zony okupatsii (1941-1944 rr.). *Viiskovo-istorychnyi merydian*. №4(26) S. 96-105. [in Ukrainian].

Ivanenko A.O., 2020. *Mistsevi sudovi ustanovy, advokatura ta notariat u systemi okupatsiinoho aparatu vlady Raikhskomisariatu «Ukraina» ta viiskovoi zony okupatsii (1941-1944 rr.): sotsialno-pravovi vymiry: monohrafiia*. Chernihiv: PAT «PVK Desna», 486 s. [in Ukrainian].

Koval M.V., 1995. *Ukraina: 1939-1945. Malovidomi i neprochytani storinky istorii*. Kyiv: Vyscha shkola, 194 s. [in Ukrainian].

Koval M.V., 1999. *Ukraina v Druhii svitovii i Velykii Vitshyznianii viinakh (1939-1945 rr.)*. Kyiv: Alternatyvy, 336 s. [in Ukrainian].

Kucher V.I., Potylchak O.V., 2011. *Ukraina 1941-1944: trahediia narodu za fasadom Sviashchennoi viiny: monohrafiia*. Kyiv – Bila Tserkva: Bilotserkivdruk, 368 s. [in Ukrainian].

Lysenko O., 2002. Deportatsii periodu Druhoi svitovoi viiny: istoriia i suchasnist. «Mizhnatsionalna zlahoda: spilne mynule – spilne maibutnie (problemy vshanuvannia pamiaty zhertv trahedii etnosiv Ukrainy).» *Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii 18 sichnia 2002 r.* Kyiv: Informatsiinyi servis, S. 23-30. [in Ukrainian].

Mukovskyi I.T., Lysenko O.Ie., 1996. *Zvytiaha i zhertovnist: Ukraintsi na frontakh druhoi svitovoi viiny*. Kyiv: Knyha Pamiaty Ukrainy, 568 s. [in Ukrainian].

Nikolaiets Yu.O., 2017. Natsionalni menshyny Ukrainy u roky Druhoi svitovoi viiny u konteksti etnopolitychnykh praktyk voiuuichykh storin: naukovyi dyskurs. *Naukovi zapysky IPiEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy. Vypusk 5-6(91-92)*. S. 321-368. [in Ukrainian].

Nikolskyi V., 2003. Statystyka sotsialnoho skladu represovanykh radianskymy orhanamy derzhavnoi bezpeky u 1943-1957 rr.. (Za dokumentamy arkhivu SB Ukrainy). *Z arkhiviv VUChChK-HPU-NKVD-KHB. №1*. S. 103-129. [in Ukrainian].

Nikolskyi V.M., 2003. *Represyvna diialnist orhaniv derzhavnoi bezpeky SRSR v Ukraini (kinets 1920-kh – 1950-ti rr.)*. Istoryko-statystychni doslidzhennia: Monohrafiia. Donetsk, 624 s. [in Ukrainian].

Omelchuk D.V., 1995. Kolaboratsionizm v Ukraini (1941-1944 rr.). *Materialy mizhnarodnoi naukovo konferentsii «50-richchia peremohy nad fashyzmom: naslidky ta uroky», 4-5 travnia 1995 r. Chastyna I*. Kyiv: UDPU, S. 1986-1988. [in Ukrainian].

Orlianskyi V.S., Tedeiev O.S., 2009. *Mistsevi orhany upravlinnia v period nimetskoj okupatsii na Zaporizhzhzi (1941-1943 rr.): Monohrafiia*. Kyiv: Tsentra uchbovvoi literatury, 322s. [in Ukrainian].

Pastushenko T., 2009. *Ostarbaitery z Kyivshchyny: verbuvannia, prymusova pratsia, repatriatsiia (1942-1953)*. Monohrafiia. Kyiv. [in Ukrainian].

Petrova A.I., 2010. Kharakterni rysy ta osoblyvosti okupatsiinoho rezhymu v reikhskomisariati «Ukraina» (na materialakh Khmelnytskoi ta Vinnytskoi oblasti). *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Vyp. XVII. Seriia: Istorii: Zbirnyk naukovykh prats*. Vinnytsia, S. 75-82. [in Ukrainian].

Potylchak O.V., 1997. *Ekonomichnyi kolaboratsionizm v Ukraini v roky natsystsoj okupatsii (1941-1944): prychny i proiavy*. Kyiv: UDPU im. M.P. Drahomanova, 29s. [in Ukrainian].

Potylchak O.V., 1999. *Ekspluatatsiia trudovykh resursiv Ukrainy hitlerivskoiu Nimechchynoiu u roky okupatsii. Dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. Nauk*. Kyiv NPU im. M.P. Drahomanova, 205 s. [in Ukrainian].

Salata O.A., 2015. Tvorchist ukrainskoi intelihentsii na storinkakh okupovanoi periodyky 1941-1942 rokakh. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Vyp. 43*. S. 188-197. [in Ukrainian].

Salata O.O., 2015. *Formuvannia nimetskoho informatsiinoho prostoru v Reikhskomisariati «Ukraina» ta v zoni viiskovoi administratsii (cherven 1941 r. - 1944 r.): avtoref. dys. ... d-ra ist. nauk*. Donetsk. [in Ukrainian].

Serhiichuk V., 2001. Borotba za voliu, a ne koliaboratsiia. (Ch.1). *Vyzvolnyi shliakh. Kn. 3. Berezen*. S. 49-62. [in Ukrainian].

Serhiichuk V., 2001. Borotba za voliu, a ne koliaboratsiia. (Zakinchennia). *Vyzvolnyi shliakh. Kn. 4. kviten*. S. 43-57. [in Ukrainian].

Shaikan V., 2012. Represyvno-karalni dii radianskoi vlady proty kolaborantiv v roky Velykoi vitchyznianoj viiny. *Storinky voiennoi istorii Ukrainy. №15*. S. 217-229. [in Ukrainian].

Skliarenko Ye., 1995. «Pidsumkova dopovid pro boiovu y ahenturno-operatyvnu robotu 4-ho upravlinnia NKDB URSR v 1941-1945 rr. *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB. №1/2*. S. 15-27. [in Ukrainian].

Skorobahatov A., 2006. *Kharkiv u chasy nimetskoj okupatsii (1941-1943)*. Kharkiv, 376s. [in Ukrainian].

Stetskevych V., 2005. «Karatymut za te, shcho narod buv pid nimtsiamy i musyv yakos zhyty». *Dzerkalo tyzhnia. №23. 18 chervnia*. [in Ukrainian].

Stiazhkina O., 2013. *V radianskii provintsii: osvoinnia (vid) movy*. Donetsk, 295 s. [in Ukrainian].

Usach A., 2018. Mistsevi kolaboranty ta Holokost v Ukraini: perspektyvy i vyklyky doslidzhennia. «Ukrainske suspilstvo i pamiat pro Holokost: naukovi ta osvithni aspekty» (Vybrani dopovidi IX i X kruhlykh

stoliv do Mizhnarodnoho dnia pamiati zhertv Holokostu). Kyiv: Ukrainyskyi tsentr vyvchennia istorii Holokostu; KVITs, S. 41-49. [in Ukrainian].

Vasylevych B., 1973. Kolaboranty / Pro zlochyntnu diialnist ukrainskykh burzhuaznykh natsionalistiv na okupovanykh terytoriiakh zakhidnykh oblastei Ukrainy 1942-1944 rr. *Zhovten. №4*. S. 108-112. [in Ukrainian].

Vronska T.V., 1997. Rezhymno-obmezhuvalni zakhody orhaniv vlady na vyzvolenni terytorii Ukrainy pid chas Velykoi Vitchyznianoï viiny ta v pershi povoienni roky. *Storinky voiennoi istorii Ukrainy. Vyp. 1*. S. 125-143. [in Ukrainian].

Vronska T.V., 2002. Do pytannia pro moral voiennoho chasu. *Storinky voiennoi istorii Ukrainy. Vyp. 6*. S. 191-193. [in Ukrainian].

COLLABORATIONISM DURING THE GERMAN-SOVIET WAR IN MODERN DOMESTIC SCIENTIFIC DISCOURSE

Maksym Urakin

PhD student,

Drahomanov Ukrainian State University, Kyiv

Abstract. *The article, based on the analysis of modern scientific works on the history of the Second World War in general, and the German-Soviet one in particular, highlights the state and modern approaches to historians' understanding of the issue of collaborationism during the Second World War, separately presents materials devoted to the issue of collaborationism in the territory of Ukrainians occupied by the Nazis lands. Differences in approaches to the issue of cooperation and treason between representatives of Russian-Soviet and Ukrainian historiography are determined. The history of collaborationism during the years of Nazi occupation in Europe as a whole and in Ukraine until recently remains relevant for research by both domestic and foreign historians. The difficulty of studying the topic lies in its politicization, debatable approaches to understanding terminology, and the multifaceted nature of the problem. In studies devoted to collaborationism, its political, legal, moral, cultural-religious, and personal-value components are intricately combined. Therefore, publications of different directions, contents and ideological assessments were published. For a long time, democratic - Western and censored - Soviet approaches were formed in historiography. This situation was caused by several reasons. First, the bias and tendency that permeated the works of Soviet and later Russian historians. A priori publications had political stamps determined by the Communist Party regime, special approaches to the formation of the conceptual apparatus, and the authors' conclusions contained pre-prepared assessments of both the phenomenon itself and its individual components. Secondly, the study of the issue was hindered by the limitation of the source base, the closure of the archives, and the tendency of the memories of the participants of the events. Thirdly, the study of the topic was complicated by its politicization caused by the use of the work of historians by politicians for their own purposes.*

Key words: *collaborationism, Ukraine, historiography, German-Soviet war, World War II.*